

**ALISHER NAVOIY MA’NAVIY MEROSIDA KOMIL INSON G‘OYASI VA
UNING ZAMONAVIY YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI**

*Nizomiy nomidagi O‘zMPU Tarix fakulteti “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va
huquq ta’limi” yo‘nalishi 1-bosqich talabasi*

Fayzulloyeva Chehronabonu Lazizovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir va davlat arbobi Alisher Navoiy ma’naviy merosida markaziy o‘rin egallagan komil inson g‘oyasi hamda uning zamonaviy yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Navoiy ijodida inson kamoloti faqat bilim egallash bilan cheklanmay, axloqiy poklik, adolat, saxovat, qanoat, mehnatsevarlik, insonparvarlik, ilm-ma’rifat va jamiyat oldidagi mas’uliyat kabi fazilatlarining uyg‘unligi orqali talqin etilgani ochib beriladi. “Xamsa”, xususan, “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin”, “Saddi Iskandariy” dostonlari hamda “Mahbub ul-qulub” asaridagi qarashlar asosida komil inson konsepsiyasining mazmuni yoritiladi. Shuningdek, Navoiy ilgari surgan axloqiy-ma’rifiy mezonlarning bugungi yoshlar dunyoqarashi, fuqarolik mas’uliyati, kitobxonlik madaniyati, vatanparvarlik va ijtimoiy faollikni shakllantirishdagi imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada Navoiy merosini yoshlar tarbiyasiga tatbiq etishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish bo‘yicha takliflar ham ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, komil inson, ma’naviy meros, ma’naviyat, ma’rifat, axloq, insonparvarlik, adolat, ilm, tarbiya, yoshlar, milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, kitobxonlik, ma’naviy kamolot.

Har qanday jamiyatning kelajagi, avvalo, uning yosh avlodiga qanday ta’lim va tarbiya berilishiga bog‘liq. Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bir paytda insonning faqat kasbiy bilimga ega bo‘lishi yetarli emas. Bugungi yoshdan mustaqil fikrlash, axloqiy mas’uliyat, jamiyat manfaatlarini anglash, milliy qadriyatlarga hurmat, inson huquqlarini e’zozlash va turli axborotlarni tanqidiy baholash kabi fazilatlar ham talab etilmoqda. Shu jihatdan ajdodlarimizning ma’naviy merosini o‘rganish va undan zamonaviy tarbiya jarayonida foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbek xalqining ma’naviy tafakkuri tarixida Alisher Navoiyning o‘rni beqiyosdir. U nafaqat buyuk shoir va mutafakkir, balki inson, jamiyat, davlat, axloq, ilm-ma’rifat va adolat masalalari haqida chuqur fikr yuritgan mutafakkirdir. Navoiy ijodining markazida inson va uning ma’naviy kamoloti turadi. Shu sababli uning asarlarida ilgari surilgan komil inson haqidagi qarashlar bugungi yoshlar tarbiyasi uchun ham katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Navoiy merosining o‘ziga xos jihati shundaki, u insonni faqat individual mavjudot sifatida emas, balki jamiyat bilan uzviy bog‘liq shaxs sifatida ko‘radi. Uning nazarida insonning haqiqiy qadri boyligi yoki mansabi bilan emas, balki odobi, ilmi, ezgu amali va boshqalarga keltirgan nafidan kelib chiqadi. “Hayrat ul-abror”dagi ijtimoiy-axloqiy maqolatlarda imon, adolat, rostlik, ilm, qanoat, vafo va xalq uchun foydali bo‘lish kabi masalalarning yoritilgani ham shundan dalolat beradi. Bugungi kunda yoshlar ma’naviy dunyosini boyitish, ularni ma’rifatli va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantirish masalasi dolzarb ekan, Navoiy

merosidagi komil inson konsepsiyasini zamonaviy tarbiya bilan bog‘lab o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir. Komil inson tushunchasi Sharq tafakkurida uzoq tarixga ega bo‘lgan ma‘naviy-falsafiy tushunchalardan biridir. Ushbu tushuncha insonning jismoniy yoki moddiy jihatdan mukammalligini emas, balki uning ma‘naviy-axloqiy yetukligini anglatadi. Navoiy ijodida ham komillik insonning ilmi, odobli, adolatli, saxovatli, halol va jamiyatga foydali bo‘lishi bilan bog‘lanadi. Navoiy uchun insonning kamoloti uzluksiz jarayondir. Shaxs o‘zini tarbiyalash, ilm o‘rganish, nafsini nazorat qilish va ezgu amallar qilish orqali ma‘naviy jihatdan yuksalib boradi. Demak, komillik tayyor holat emas, balki doimiy intilish natijasidir. “Mahbub ul-qulub” asarida turli kasb va ijtimoiy guruhlariga mansub kishilarning fazilat va kamchiliklari tahlil qilinib, insonning jamiyatdagi o‘rni uning amaliy faoliyati va axloqiy sifatleri bilan baholanadi. Tadqiqotlarda ham mazkur asarda Navoiy o‘z davri jamiyatidagi turli toifalarni ijobiy va salbiy jihatlari bilan tasvirlab, ularning jamiyat taraqqiyotidagi vazifalariga e‘tibor qaratgani qayd etiladi. Bu qarashni bugungi hayot bilan bog‘laydigan bo‘lsak, yosh insonning komilligi uning faqat yuqori baholarga ega bo‘lishi bilan belgilanmaydi. Bilim bilan birga halollik, mas‘uliyat, mehnatsevarlik, boshqalarga hurmat va jamiyat hayotidagi faol ishtirok ham zarur. Shu nuqtai nazardan Navoiy merosidagi komil inson modelini quyidagi asosiy jihatlar orqali ifodalash mumkin:

ilmi inson - bilim olishni hayotining muhim maqsadi deb biladi;

odobli inson o‘z xatti-harakatlarini axloqiy mezonlar asosida boshqaradi;

adolatli inson — o‘z manfaatini boshqalarning huquq va manfaatlaridan ustun qo‘ymaydi;

mehnatsevar inson — jamiyatga foydali mehnatni qadrlaydi;

insonparvar inson — boshqa insonlarning dardi va ehtiyojlariga befarq bo‘lmaydi;

mas‘uliyatli inson — o‘z faoliyatining oqibatlarini anglaydi. Aynan shu jihatlar bugungi yoshlar tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega.

Navoiy “Xamsa”sining birinchi dostoni — “Hayrat ul-abror” komil inson g‘oyasini tushunish uchun muhim manbalardan biridir. Dostonning maqolatlari insonning ma‘naviy hayoti va jamiyatdagi xulq-atvoriga oid ko‘plab masalalar yoritilgan. Tadqiqotchilar “Hayrat ul-abror”dagi maqolatlarda imon, islom, adolat, karam, qanoat, vafo, ishq, rostlik, ilm va xalq uchun foydali bo‘lish kabi masalalar keng yoritilganini ta’kidlaydi. Bu jihatlarning barchasi komil insonning yagona axloqiy qiyofasini shakllantiradi. Masalan, Navoiy uchun ilm insonning dunyoni anglash vositasi bo‘lishi bilan birga, uni ma‘naviy jihatdan yuksaltiruvchi kuch hamdir. Ammo bilimning o‘zi insonni avtomatik ravishda komil qilib qo‘ymaydi. Bilim ezgulik va axloq bilan birlashgandagina haqiqiy qiymat kasb etadi. Bu fikr bugungi ta’lim tizimi uchun ham juda muhim. Zamonaviy yosh katta hajmdagi ma’lumotlarga ega bo‘lishi mumkin. Biroq axborotning ko‘pligi ma‘naviy yetuklikning o‘zi emas. Muhimi, olingan bilimdan qanday foydalanish, uni qanday maqsadga yo‘naltirish va jamiyatga qanday naf keltirishdir. Navoiy ijodida xalq alohida qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi. “Hayrat ul-abror”dagi mashhur g‘oyaviy yo‘nalishlardan biri ham insonning boshqalarga naf yetkazishi bilan bog‘liq. Bugungi yoshlar tarbiyasida bu g‘oyani ijtimoiy faollik, ko‘ngillilik, jamoatchilik tashabbuslari, ekologik madaniyat, ta’lim va xayriya loyihalarida ishtirok etish kabi faoliyatlar bilan bog‘lash mumkin. Demak, Navoiy merosini o‘rganish yoshga faqat

tarixiy bilim bermaydi. U yoshni “Men jamiyat uchun qanday foyda keltira olaman?” degan savol ustida fikrlashga undaydi. Navoiy ijodidagi komil inson idealini “Farhod va Shirin” dostoni misolida ham yaqqol ko‘rish mumkin. Farhod obrazi orqali mehnatsevarlik, ilmga intilish, jasorat, sadoqat va insonparvarlik kabi fazilatlar ulug‘lanadi. Farhodning obrazini faqat sevgi qissasi qahramoni sifatida talqin qilish uning mazmunini toraytirib qo‘yadi. U bilimga intiluvchi, hunar egallovchi, mehnatdan qochmaydigan va o‘z manfaatidan ko‘ra ezgulikni ustun qo‘yadigan inson sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jihat bugungi yoshlar uchun ham muhim saboq beradi. Yosh inson o‘z kelajagini faqat tayyor imkoniyatlarga bog‘lab qo‘ymasligi, bilim va kasb-hunarni egallash orqali jamiyatdagi o‘z o‘rnini topishi lozim. Bugungi mehnat bozorida kasbiy bilim bilan birga mas’uliyat, intizom, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va doimiy rivojlanish qobiliyatlari ham talab qilinadi. Shu ma’noda Navoiy yaratgan Farhod obrazi yoshlar uchun ma’naviy va mehnat tarbiyasining badiiy modeli sifatida xizmat qilishi mumkin. Navoiy komil inson g‘oyasini faqat shaxsiy axloq doirasida qoldirmaydi. U insonning jamiyat va davlat oldidagi mas’uliyatiga ham katta e’tibor beradi. “Saddi Iskandariy” dostonida adolatli boshqaruv, xalq manfaatini ko‘zlash, ilm va aqlga tayanish kabi masalalar muhim o‘rin egallaydi. Bu asar orqali Navoiy rahbar va oddiy insonning ham jamiyat oldidagi mas’uliyati mavjudligini ko‘rsatadi. Mazkur qarashlar bugungi fuqarolik tarbiyasi bilan bevosita bog‘liq. Yoshlar jamiyatdagi o‘z huquqlarini bilish bilan birga, o‘z majburiyatlarini ham anglashlari kerak. Fuqarolik mas’uliyati, qonunlarga hurmat, jamiyat mulkiga ehtiyotkorlik, atrofdagilarning huquqlarini e’zozlash — bularning barchasi ma’naviy yetuklikning zamonaviy ko‘rinishlaridir. Shu sababli Navoiy asarlarini huquqiy tarbiya bilan bog‘lab o‘rganish ham mumkin. Masalan, “adolat” tushunchasi Navoiy ijodida axloqiy qadriyat sifatida namoyon bo‘lsa, bugungi huquqiy jamiyatda u qonuniylik, tenglik va inson huquqlariga hurmat tamoyillari bilan uyg‘unlashadi. “Mahbub ul-qulub” Navoiy ma’naviy merosining inson tarbiyasiga bevosita bag‘ishlangan eng muhim asarlaridan biridir. Asarning pand-nasihat ruhidagi tuzilishi insonning kundalik hayotdagi xulqi, kasbi, jamiyatdagi munosabati va axloqiy fazilatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Ilmiy manbalarda asarning irfoniyy-tasavvufiy va axloqiy mazmuni ham alohida tadqiq etilgan. Asarda Navoiy insonning turli holatlarini kuzatib, yaxshi va yomon xususiyatlarni bir-biridan ajratadi. Bu jihat yoshlar tarbiyasi uchun muhim metodik ahamiyatga ega. Chunki tarbiya faqat “yaxshi bo‘l” degan umumiy chaqiriq bilan cheklanmasligi kerak. Yosh yaxshi xulq nimada namoyon bo‘lishini, yomon xatti-harakat qanday oqibatlarga olib kelishini tushunishi kerak. Bugungi ta’lim jarayonida “Mahbub ul-qulub”dan aynan shu maqsadda foydalanish mumkin. Masalan, asardagi axloqiy fikrlar zamonaviy hayotiy vaziyatlar bilan taqqoslanib, talabalar o‘rtasida munozara tashkil etilishi mumkin. Bu usul Navoiy merosini shunchaki yodlash emas, balki uni fikrlash vositasiga aylantirish imkonini beradi, bugungi yoshlar mutlaqo boshqa ijtimoiy va axborot muhitida voyaga yetmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning dunyoqarashiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli an’anaviy tarbiya usullarini zamonaviy kommunikatsiya vositalari bilan uyg‘unlashtirish zarur. Navoiy merosi bu jarayonda tayyor qolip sifatida emas, balki qo‘llanishi kerak. Masalan: Navoiydagi ilmga intilish — bugungi yoshlarning uzluksiz ta’lim olish madaniyati bilan; rostgo‘ylik — akademik halollik va kundalik hayotdagi halollik bilan;

adolat — huquqiy madaniyat va fuqarolik mas’uliyati bilan;

insonparvarlik — jamiyatdagi o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik bilan;

mehnatsevarlik — kasbiy rivojlanish va tadbirkorlik madaniyati bilan; vatanparvarlik — jamiyat taraqqiyotiga faol hissa qo‘shish bilan bog‘lanishi mumkin. Shunday yondashuv Navoiy merosini zamonaviy yosh uchun tushunarli va amaliy mazmunga ega qiladi. 2026-yilda e‘lon qilingan ilmiy tadqiqotlarda ham Navoiy asarlaridagi insonparvarlik, tarbiya, odob-axloq, ilm, adolat, saxovat va nafs tarbiyasi masalalari zamonaviy pedagogika bilan bog‘liq holda tahlil qilingan. Demak, Navoiy merosining dolzarbligi uning faqat tarixiy ahamiyatida emas. Uning qarashlari bugungi yoshning ma’naviy ehtiyojlari bilan hamohang bo‘lgan ko‘plab axloqiy mezonlarni o‘zida mujassam etadi.

1. Navoiy asarlarini faqat adabiyot darslari doirasida emas, ma’naviyat, tarix, huquq va tarbiya yo‘nalishlari bilan integratsiyalashgan holda o‘rganish maqsadga muvofiq.

2. yoshlar o‘rtasida “Navoiy va bugungi yosh” mavzusida munozara va davra suhbatlarini tashkil etish mumkin.

3. Navoiy asarlaridagi qahramonlarning fazilatlarini zamonaviy kasblar va ijtimoiy vazifalar bilan bog‘lash foydali. Masalan, Farhod obrazidagi mehnatsevarlikni muhandis yoki quruvchi kasbi bilan, ilmga intilishni zamonaviy tadqiqotchi faoliyati bilan, adolat g‘oyasini huquqshunoslik bilan bog‘lash mumkin.

4. kitobxonlik loyihalari orqali yoshlarni Navoiy asarlarini mustaqil o‘qishga rag‘batlantirish zarur. Bunda faqat asar mazmunini so‘rash emas, balki “Asardagi qaysi g‘oya bugungi hayotda muhim?”, “Qahramonning qaysi fazilati siz uchun namuna bo‘la oladi?” kabi savollardan foydalanish maqsadga muvofiq.

5. raqamli texnologiyalardan foydalanish kerak. Navoiy asarlaridagi g‘oyalar asosida qisqa videolar, podkastlar, infografikalar va elektron taqdimotlar tayyorlash yoshlarning qiziqishini oshirishi mumkin.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiy merosidagi komil inson konsepsiyasi bir nechta alohida fazilatlarining oddiy yig‘indisi emas. U ilm, axloq va ijtimoiy mas’uliyatning yagona tizimi sifatida namoyon bo‘ladi.

1. natija shundan iboratki, Navoiy uchun bilim axloq bilan uyg‘un bo‘lishi kerak. Bu bugungi ta’lim uchun ham muhim xulosa bo‘lib, bilimli, ammo mas’uliyatsiz shaxsni haqiqiy ma’noda yetuk inson deb bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

2. natija — insonning jamiyatga foydasi uning ma’naviy kamolotining muhim mezonidir. Bu qarash zamonaviy fuqarolik faolligi bilan uyg‘unlashadi.

3. natija — komillik doimiy o‘z-o‘zini tarbiyalashni talab qiladi. Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyoda yoshning doimiy o‘qishi, o‘z ustida ishlashi va yangi ko‘nikmalarni egallashi aynan shu g‘oyaning zamonaviy ko‘rinishi sifatida qaralishi mumkin.

4. natija — Navoiy merosidagi adolat, insonparvarlik va mas’uliyat g‘oyalari huquqiy madaniyat bilan hamohangdir. Shu sababli Navoiy ijodidan nafaqat estetik yoki adabiy, balki ma’naviy-huquqiy tarbiya vositasi sifatida ham foydalanish imkoniyati mavjud.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ma’naviy merosida ilgari surilgan komil inson g‘oyasi bugungi yoshlar tarbiyasi uchun katta ilmiy, ma’naviy va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Navoiy inson kamolotini ilm, axloq, adolat, mehnat, insonparvarlik va jamiyatga foydali

bo‘lish kabi qadriyatlarning o‘zaro uyg‘unligi orqali talqin etadi. “Hayrat ul-abror”da axloqiy va ijtimoiy masalalarning keng yoritilishi, “Farhod va Shirin”da mehnatsevarlik va fidoyilikning ulug‘lanishi, “Saddi Iskandariy”da adolat va ijtimoiy mas’uliyat masalalarining ko‘tarilishi, “Mahbub ul-qulub”da esa inson xulqi va jamiyatdagi turli munosabatlarning tahlil qilinishi Navoiy komil inson haqidagi qarashlarining keng qamrovli ekanini ko‘rsatadi. Bugungi yoshlar uchun Navoiy merosining eng muhim jihati shundaki, u insonni tayyor qolipga solishga emas, balki o‘z ustida ishlashga undaydi. Ilm olish, halol mehnat qilish, odobli bo‘lish, adolatni qadrlash, insonlarga naf yetkazish va jamiyat oldidagi mas’uliyatni his qilish — bularning barchasi zamonaviy komil inson qiyofasining muhim tarkibiy qismlaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
2. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti.
4. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
5. Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
6. Sher A. Axloqshunoslik. – Toshkent. Unda Navoiy ijodida komil inson va axloqiy namuna masalalari tahlil qilingan.
7. Milliy ma’naviyatimiz asoslari. – Toshkent. Navoiy merosi, milliy ma’naviyat va uning tarixiy ildizlari haqida ma’lumotlar.
8. Jo‘raxonova M.J., Nuraliyeva F., Mirzakarimova M. Alisher Navoiy asarlarida tarbiya va insonparvarlik masalalari.
9. Karimova A.Sh., Kozimjonova M., Abdullayeva M., Mirzakarimova M. Alisher Navoiy ijodida tarbiya va insonparvarlik g‘oyalari.